

LINGVOMADANIYATDA HAYVONLAR BILAN BOG'LIQ RAMZLAR SEMANTIKASI

Nazarova Gulzoda

TerDU Lingvistika (o'zbek tili) 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada lingvokulturologiyaning muhim birliklaridan biri – ramz haqida ma'lumotlar berilgan. Hayvonlar bilan bog'liq ramzlar semantikasi o'zbek xalq og'zaki ijodi, o'zbek madaniyati, badiiy asarlardan olingan misollar asosida tushuntirilgan. Shuningdek, madaniyatlararo hayvon ramzlari qiyosiy tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *ramz, qiyos, semantika, xalq og'zaki ijodi, lingvomadaniyat, totem, ijobiy konnotatsiya, salbiy konnotatsiya.*

Umuman inson olamni qiyos orqali anglab borishini hisobga olsak, qiyos etaloni vazifasini, birinchi navbatda, obyektiv olam unsurlari bajarishi shubhasiz. Aynan shuning uchun, aytaylik, yaponlarda meduza, o'zbeklarda gul go'zallik va dilbarlik ramzidir³⁴.

Ot azaldan insonlarga astoydil xizmat qilib kelgan hayvon hisoblanadi. Ilmiy manbalarga ko'ra, otlar miloddan taxminan uch ming yil avval xonakilashtirilgan. Uni mashq qildirish, turli xil ishlarga, harakatlarga o'rgatish boshqa hayvonlarga nisbatan juda oson. U odamning sodiq do'sti, vafodori, og'ir ishlarda madadkori, safarlarda hamrohi, jang-u jadalda, boshqa xavfxatarli holatlarda ko'pincha kishini o'lim-yitimdan saqlab qoluvchi ajoyib jonivordir.

Otning yuqoridagi jihatlari o'zbek xalq maqollarida ham o'z aksini topgan. "Aravani ot tortar, ko'lankasin it"- maqolida ot so'zi ot so'zi mehnatni qiladigan, lekin qilgan ishini boshqalarga bildirmaydigan, maqtanmaydigan insonlarni, it so'zi esa aslida ish qilmasa ham o'zini ko'p ish qilganday qilib ko'rsatadigan maqtanchoqlarni ramziy ma'noda bildirib kelgan.

Ot turkiy qabilalarda totem jonivorlardan biri hisoblanib, ezgulik ruhi sifatida shomonga yovuz ruh ustidan g'alaba qozonishga yordam beradi. Shomonlarning hassalari ko'p holatlarda ot ramzini ifodalaydi va o'zbek xalqida hozirgacha otning devi bor degan ishonchlar saqlanib qolgan. Farg'onada, Qo'qonda hamda Samarqandda devni ot qiyofasida tasavvur qilishadi. O'zbek xalq ertaklari va dostonlarida ot qahramonning sadoqatli yo'ldoshi va hamrohi, sifatida uchraydi. Alpomishni Boychibor, Go'ro'g'lini G'irotsiz umuman tasavvur qilib bo'lmaydi.

³⁴ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

O'zbek madaniyatida yangi uyga ko'chib kirishda hovli darvozasiga otning taqasi qo'qiladi. Bu bilan xonadon turmushi ot taqasiday mustahkam, mol-holga boy-badavlat bo'lishi niyat qilinadi. Uy hayvoni bo'lgan ot o'zbek millati uchun salomatlik ramzi bo'lib ham xizmat qiladi. Bemor odamdan ahvolini so'rashganda agar u sog'lig'i yaxshilanayotgan bo'lsa, u ko'pincha holatini "otdayman" so'zi orqali ifodalaydi.

Buni quyidagi misollar orqali ko'rishimiz ham mumkin. "Hali otdaysiz, rais bova, otday. - Ko'rib turibsan-ku, otdayman! – Sherzod qo'llarini yozdi. Menga nima qilardi, qizim. Otdekman. Faqat har doimgidek yolg'izman. (O'.Umarbekov. "Odam bo'lish qiyin").

Bo'ri turkiylarda totemlarning biri bo'lib, u botirlik va bo'ysunmaslikni ifoda qiladi. Afsona va rivoyatlardada turk urug'larining asosini bo'riga borib taqash ularda bo'riga bo'lgan ishonchning saqlanib qolishiga sabab bo'lgan. Bo'riga ishonchning asosiy qismi o'zbeklarning turli guruhlarida bolaning tug'ilishi, uning hayotini saqlab qolish bilan bog'langan.

Rus lingvomadaniyatida bo'ri – vahshiylik; kelt mifologiyasida bo'ri – quyoshni yutib yuboruvchi; Xitoyda yebto'ymaslik, ochko'zlik; nasroniylikda yovuzlik, vahshiylikni aks ettiradi. Bo'ri - zo'ravonlik, hiyla-nayrang, ochko'zlik, qat'yatlilik, yovuzlik, lekin hamohanglik, g'alaba, oziq-ovqat uchun g'amxo'rlik ramzi. O'rta asrlarda Yevropa hududlarida yashaydigan chorvachilik jamoalarida, ayniqsa, yahudiy va nasroniy xalqlari folklorida (tabiatning yirtqich yaratilishi kabi hikoyalarda) bo'ri sehr bilan ifodalanadi. Katta, dahshatli bo'ri ochko'zlik ramzi edi. Boshqa hududlarda bo'ri ramziy ma'nosi o'zgardi, jangchilarning tajribasi orqali bilimning g'alaba ramziga aylandi.

Bug'u (kiyik) – ertak, afsona va miflarda Sharq, kun chiqishi, yorug'lik, poklik, yangilanish va yaratilish bilan aloqador qilinadi. Shoxdor bug'u ko'pchilik xalqlar madaniyatida to'kin-sochinlik, Hayot daraxti, quyosh nurlari va uzoq umrni ifodalaydi. Kiyik o'zining nozik harakatlari, go'zalligi, chaqqonligi, chopqirligi, sezgirligi va hurkakligi bilan boshqa hayvonlardan ajralib turadi. Shu bois, kiyik ko'pincha she'riyat va musiqa bilan bog'lanadi. Kiyik turkiy xalqlarning muqaddas, totem jonivorlaridan biridir. U insonlarga to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi, baxtga eltuvchi ilohiy mavjudotdir. Chingiz Aytmatovning "Oq kema" kemasida ham ramziy obrazlar anchagina. Shohdor ona bug'u hech qachon yo'qotib bo'lmaydigan ezgulik, yaxshilik, mehr-oqibat timsoli hisoblanadi. Ona bug'u qirg'iz xalqining oxirgi qiz va yigitini o'limdan qutqarib qoladi va ularni voyaga yetkazadi. Cho'tir Baymoq kampir bu bolalar katta bo'lishsa, uning farzandlarini o'ldirishini, inson zoti hayvonlargagina emas, o'zlariga ham rahm qilishmasliklarini aytsa ham baribir bolalarni olib ketishga qaror qiladi. Chunki u bolalarni asrab, katta qilsa, ular keyinchalik

bug'ularni ovlamasliklariga, ahil-inoq yashashlariga ishongandi. Lekin u kutganday bo'lib chiqmaydi. Uzoq Sharq madaniyatida ushbu hayvon ma'noga boy timsollardan hisoblanadi. Masalan, qadimgi Koreyadagi Puyeo davlati "kiyik" ma'nosini bildirgan. Koreyaning tarixiy hamda adabiy manbalarida kiyik aziz hayvon sifatida ko'rinadi.

Tulki ko'pgina madaniyatlarda ayyorlik, aldoqchilik, yolg'onchilik timsoli sifatida talqin qilinadi. Xitoyda uzoq umrning timsoli hisoblanadi. Shuningdek, xitoy mifologiyasida tulkining qizga aylanib qolishi keng tarqalgan. Xitoyliklarning qadimiy ishonchlariga ko'ra, tulki ellik yoshida ayolga, yuz yoshida yosh qizga aylanadi. Ming yil yashagan tulkida to'qqizta dum paydo bo'ladi va u Samoviy Tulki (tyen-xu)ga aylanadi. Samoviy Tulki nafaqat ayol qiyofasiga, balki erkak qiyofasiga ham kira oladi. Ba'zi Xitoy manbalarida tulki salbiy obraz sifatida, ba'zi manbalarida esa ijobiy obraz sifatida namoyon bo'ladi. Yaponiyada oq tulki to'kin-sochinlikni anglatadi. Yapon shintoizmida xalq tomonidan sevilgan ma'buddir. Binobarin, Yaponiyagi ibodatxonalar darvozasiga guruch omborining kalitini tishlab turgan tulki tasviri o'rnatib qo'yiladi. Tulki - Yevropa urf-odatlarida sharmandalik, ikkiyuzlamachilik, yomonlik bilan to'ldiriladigan ramz. Yirtqich hayvon sifatida tuzoqqa tushishi qiyin, tulki nasroniylikda hiyla-nayranglarga o'xshardi. Shimoliy Amerikada u - yolg'onning neytral tasviridir³⁵.

U o'zbek xalqi uchun ayyorlik, yolg'onchilik, ustomonlik, ikkiyuzlamachilik ramzi bo'lib keladi. "Agar bo'lsami, o'tirganlar Muhammadjon akaning ustamonligiga, pixini yorgan, mug'ombirligiga, qari tulkiligiga hamma tan bergan, so'ngra bu voqeani uzoq yillar davomida Yaponiyaning saqichidek hech kimga bermay chaynab lazzatlangan bo'lardilar" (U.Hamdam. "Muvozanat").

Ilon ham murakkab, universal timsollardan biri hisoblanadi. Turkiy xalqlar o'rtasida keng tarqalgan mifologik qarashlarga ko'ra, uzoq vaqt yashagan ilon ma'lum vaqtdan keyin ajdarhoga aylanadi. Yaponiyada ilon momaqaldiroq ma'budi sanaladi. Yunon an'alarida ilon donishmandlik, hayotning yangilanishi, qayta tirilish ramzi bo'lib, Eskulap, Gippokrat va Germesning o'ziga xos xususiyatini ifodalaydi. Buddizmida yovuzlik; nasroniylikda shayton; yahudiy an'alarida yovuzlik, gunoh, shahvat ramzini bildiradi. Gretsiyada ilon aqllilik, donolik, qayta tirilish; Amerika hindulari madaniyatida chaqmoq, yomg'ir tashuvchisi; kelt eposida shifobaxsh suv, buloqning timsoli sifatida tushuniladi. Ilon zaharli bo'lgani uchun o'zbek xalqi o'rtasida yomon gapiradigan, bema'ni so'zlarni ko'p ishlatadigan, insonga yordam bermaydigan yomon odamlarni umumiy ma'noda anglatib keladi. Buni Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanidagi quyidagi misol orqali ham

³⁵ Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani. – Toshkent, 2001.

ko'rishimiz mumkin: "Begim, siz Tanbalning yog'iyliigi uchun xijolat chekmang. Ilon baribir ilonligini qilur edi"³⁶. Xonzodabegimning tushkun kayfiyatini ko'rgan Bobur uni xijolatdan qutqarish uchun Ahmad Tanbalning xarakter-xususiyatidan kelib chiqib, uni "ilon" deya ataydi.

Sigir (mol) – ona sutining qadimiy ramzi. Qadimgi Misrda va boshqa ko'plab madaniyatlarda ona yerni bildirgan. Misrlik ma'buda Nohut ba'zan yulduz bilan sigir shaklida tasvirlangan (qorni va to'rtta oyog'i bor). Quvonch va muhabbat ko'pincha sigir shaklida tasvirlangan. Kuchning (yer va osmon) himoya ramzi sifatida tun davomida quyoshga g'amxo'rlik qiladigan ona. Shimoliy Yevropa mifologiyasida yer yuzidagi barcha jonzotlarning birinchi hamshirasi sifatida ko'rilgan. Ibtidoiy gigantlarning hamshirasi Adumla muzni yalab, undan birinchi odamni ozod qilgan, boshqa variantdagi afsonada u inson yaratuvchisidir. Qora sigir Hindistonning dafn marosimlarida ishtirok etadi, oq sigir esa ma'rifatning ramzi hisoblanadi. Hinduizm va buddizm an'alarida sigirning xotirjam, muvozanatli tabiati bilan eng hurmatli va muqaddas hayvonga aylandi. Uning harakatlari baxt va xotirjamlik namunasini ko'rsatadi. Ushbu hayvon o'zbek tilida qo'ldan ish kelmaydigan, befarosat, ko'p narsaga aqli yetmaydigan insonni bildirib keladi.

It – xristian an'alarida bag'ishlanish, himoya qilish, hushyorlik kabi ramziy ma'noga ega. Qadimgi g'oyalarda u keyingi hayot bilan bog'liq edi. Uning qo'riqchisi va o'liklarning ruhini olib boradigan yo'l boshchi sifatida ko'rilgan. Qadimgi yunon afsonalarida jahannamga dahshatli uch boshli it kirgan. Uy hayvoni bo'lgan it o'zbeklar uchun ijobiy va bir vaqtning o'zida salbiy konnotatsiyalarga ega hisoblanadi. Ijobiy ramz sifatida u insonga butun umr vafo hamda sadoqat bilan xizmat qiladigan, har qanday vaziyatda ham uni tashlab ketmaydigan hayvon hisoblanadi³⁷. Said Ahmadning "Qorako'z majnun" hikoyasida aynan shu haqida yozilgan. Ushbu hikoyaga epigraflardan biri sifatida quyidagi gaplar olingan. Hadisi sharifdan: "Jannatga kiradigan o'n nafar hayvondan biri bu Ashobi kahfning vafodor itidir". (Al-jome al kabir) Qorako'zni Saodat aya shunchalik yaxshi ko'radiki, qizi Qumri uni urishganda: "Agar Qorako'zni yana supurgi bilan ursang, unga kosov otsang, bilib qo'y, ukalaringnikiga ketib qolaman", - deb aytadi. U kasal bo'lib qolganda bir oy deraza tagida "ko'kragini qorga berib" yotgan. Qorako'z Saodat aya vafot etgach har kuni uni qidirib, bolalarinikiga borib keladi. Umrining oxirigacha kampirni qidiradi.

Quyvon – ko'pincha oy bilan bog'liq edi; istak, qobiliyat, tezlik, hushyorlik va sehrli kuchning ramzi. Ular ko'plab an'alarda yolg'onni aks ettiradi.

³⁶ Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent, 1999

³⁷ Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Nega shunday deymiz. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.

Masalan, afrika ertaklarining birida quyon filni aldashga majbur qiladi. Amerikalik hind qabilalari quyonni dindor, qahramon sifatida ko'rib, uni oy va insonga xizmat qilgan tabiiy kuchlarning mohirona yaratuvchisi deb hisoblashgan. Quyonlar ko'pincha sehr-jodu, bepushtlik bilan bog'liq bo'lib, qiynalغان odamlar uchun yordamchi sifatida qaraldi³⁸.

Quyون o'zbeklarda qo'rqqoqlik, ko'zdan yo'qolish, aldoqchilik ramzi sifatida ishlariladi. "Tushunsang-chi, qahramonlikning vaqtimas. Quyون bo'lish kerak! — deb bo'g'ildi Mirazim" (U.Hamdani. "Muvozanat").

Hayvonlar bilan bog'liq ramzlardan quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin: hayvonlar turli xalqlarda turli ramziy ma'nolarni anglatadi; ot hamda bo'ri turkiylar uchun totem hayvonlardan biri hisoblanib, baxt va boylik, quyosh, jasorat, mehr; botirlik, bo'ysunmaslik, zo'ravonlik, hiyla ramzi hisoblanadi; sigir (mol) va it o'zbeklar uchun salbiy konnotatsiyaga ega, shuning uchun ko'pincha ijobiy ma'noda kelmaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. Toshkent:Ma'naviyat, 2013.
2. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani. – Toshkent, 2001.
3. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent, 1999.
4. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Nega shunday deymiz. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
5. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019

---

³⁸ Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.